

Antička Pula

Vidak-Golja, Nicol

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:607841>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Nicol Vidak - Golja

ANTIČKA PULA

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, rujan 2020.

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Nicol Vidak-Golja

ANTIČKA PULA

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Jasna Jeličić - Radonić

Zagreb, rujan 2020.

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. Nastanak grada	2
2.1. Prapovijesno doba	2
2.2. Rimsko razdoblje	3
3. Urbanistički razvoj Pule	5
4. Gradski bedemi i vrata	7
5. Slavoluk Sergijevaca	9
6. Forum i Augustov hram	11
7. Veliko i malo rimsko kazalište	13
8. Amfiteatar	14
9. Život u antičkoj Puli	16
10. Pula od Antike do danas	17
11. Zaključak	18
12. Slikovni prilozi.....	19
Popis literature.....	24

1. Uvod

Pula je najveći grad Istarske županije, smješten na jugozapadnoj obali Istre. Poznat je kao važno turističko mjesto, ali i po brodogradnji, ribolovu, te brojnim spomenicima nastalih još u antičko doba koje brojni turisti iz raznih krajeva svijeta posjećuju. Nekoć vrlo bogato mjesto smješteno u zaljevu koje služi kao sigurna luka za zaštitu od vjetrova, ali i neprijatelja. Ograđen je rtom duge stijene poznatije pod nazivom Brioni. Pula je okružena dubokim morem, a zemlja oko grada je plodna te puna mirisnog bilja. Ostatci građevina koji su nam ostali sačuvani upućuju na to da je Pula bila metropola. Jedan od glavnih simbola Pule je svakako amfiteatar odnosno poznata pulska Arena u kojoj se danas održava pulski filmski festival, razni koncerti, ali i borbe gladijatora koje nas uvode u nekadašnji svijet Rimskoga carstva.¹ Pula je grad na sedam brežuljaka kao i *Roma aeterna* (Vječni Rim), a kada prolazimo kroz nju, zahvaljujući podsjetnicima koje možemo pronaći gotovo na svakome uglu, od raskošnih građevina, do manjih ostataka i latinskih natpisa, možemo zamisliti kako je grad nekad disao. Ovaj rad bavit će se nastankom Pule u antičko doba, koje je obilježilo i današnji izgled, spomenicima koji su nam ostali u trajno nasljeđe, životima ljudi koji su živjeli u to vrijeme, te kratkim pregledom kroz ostala razdoblja, a sve to nas vodi u današnju modernu Pulu nastalu na antičkom nasljeđu.

---

¹ Usp. Monnesland, Svein, *Istra i Kvarner očima stranaca/ Istria and Kvarner through foreign eyes*, Sypress Forlag, Oslo, 2019. , 143.

2. Nastanak grada

Nastanak grada Pule veže se u poznatu grčku legendu o Argonautima, moreplovcima koji su pratili Jazona, sina Ezonova, svrgnutog kralja u Tesaliji. Kada je odrastao tražio je od kralja Pelije da mu preda vlast. No, Pelija je zauzvrat tražio da se Jazon dokaže tako da donese zlatno runo. Jazon i Argonauti su uspjeli uzeti zlatno runo zahvaljujući Medeji, koja je bila kćer kolhidskog kralja Eeta koji ga je čuvao. Kada su se vraćali u Grčku, progonili su ih Kolhiđani, te su se zato zaputili Dunavom te tako došli na sjeverni Jadran. Tu su ih Kolhiđani predvođeni Medejinim bratom Apsirtom uhvatili, međutim Medeja je brata namamila u klopku i Jazon ga je ubio. Otok na kojem se to dogodilo je postao poznat kao Apsirtov otok. Nakon poraza Kolhiđani se nisu vratili u domovinu nego su se nastanili na Jadranu. Brojni antički pisci opisivali su razne inačice te legende, a među poznatijima su Apolonije Rođanin, Kalimah te Likofron. Za mjesto tih događanja često se uzima grad *Polai* međutim raznim istraživanjima se došlo do zaključka da taj grad koji spominje i Kalimah nije na sjevernom Jadranu, već na Južnom između Boke Kotarske i sjeverne Albanije. Zbog sličnosti u imenu *Polai- Pula* legenda se vezuje za Pulu, no etimološki to može biti i *polis* odnosno grad-država. Iako se ne može točno reći radi li se o Puli, ova se legenda tradicionalno veže uz nastanak grada.²

2.1. Prapovijesno doba

Iako nas legenda o postanku Pule samo vodi u maštu, istraživanjem je dokazano da je Pula puno starija no što se čini. Vodi nas čak do prapovijesnog doba. Zahvaljujući ostacima grobova u gradskim zidinama te raznim pronađenim artefaktima znamo da su već početkom 1. tisućljeća ovdje živjeli stanovnici Pule. Kao što je rečeno Pula je nastala na sedam brežuljaka a to su Kaštel, Arena, sv. Martin, sv. Mihovil, Mondipola, Monte Manjo, Zaro i kontrada sv. Ivan. Tu su prije antičkih Puljana živjeli prapovijesni stanovnici koji su živjeli od stočarstva, poljodjelstva i ribolova. Nakon 2. tisućljeća pr. Kr. čovjek više ne živi uz more, na otvorenom niti u pećinama već osniva stalna naselja na dobrim uzvisinama na kojima je gotovo cijela Pula izrađena. Takva naselja koja se grade na uzvisinama nazivaju se kasteljeri. Budući da su građena na uzvisinama, zaštićena su visokim zidinama, građanima tehnikom oblikovanja unutarnjeg i vanjskog lica od klesanih kamenih blokova, a unutrašnjost zidnog volumena ispunjena je sitnim kamenjem. Još jedan način gradnje koji je pronađen je okomito postavljeno,

---

² Usp. Matijašić Robert, Buršić-Matijašić Klara, *Antička Pula s okolicom*, Zavičajna naklada "Žakan Juri", Pula, 1996. 15. – 21.

zašiljeno kamenje između dva obrambena zida. Gradile su se kamene kuće, uzgajale domaće životinje, koje su služile za prehranu većinskog stanovništva. Nakon stotina godina takvog načina života donesen je novi običaj, a to je spaljivanje pokojnika. Ostaci su se nakon spaljivanja stavljali u keramičke žare, dok su se prije pokojnici pokapali u grobove između dva obrambena zida. Upravo ti ostaci grobova u gradinama su zaslužni što znamo koliko je Pula stara. Takvi novi običaji javljaju se u Istri u 11. st. pr. Kr, a taj običaj je prepoznatljiva značajka kulture Histra - prapovijesnog stanovništva Istre. Od tog razdoblja pojave Histra, pa do 2. st. pr. Kr. i rimskog osvajanja možemo pratiti način života stanovnika. U grobovima su nađeni razni predmeti s mediteranskim motivima meandra i spirale, italska i etruščanska keramika. O pulske gradinskom naselju ne zna se ništa jer ga je uništio rimski grad. Ono zahvaljujući čemu se zna o prapovijesnom naselju jesu upravo ostaci paljevinskih grobova sa žarama³.

2.2. Rimsko razdoblje

U ovome razdoblju koje počinje u 2. st. pr. Kr. Rimljani osvajaju Pulu 177. god. pr. Kr. te se u idućih nekoliko stoljeća izgrađuju najpoznatiji spomenici koji Pulu čine prepoznatljivom. Prije dolaska Rimljana središte Histra je u južnom djelu Istre u mjestu Nezakcij, gradini desetak kilometara udaljenoj od Pule te smatra se najstarijim gradom u Istri. U Nezakciju su ostaci prapovijesne nekropole, rimske municipije te starokršćanske bazilike. Do 6. st. pr. Kr. prodorom Kelta sa sjevera te osnutkom grčkih kolonija na istočnoj obali Jadrana prestaje prapovijesno doba. 177. god. pr. Kr. padom Nezakcija te dolaskom Rimljana, Histri kao narod koji živi tisuću godina na ovom prostoru, gubi političku samostojnost. Rimljani osvajaju ovo područje jer je dio Histra koji se bavi gusarstvom, ometao plovidbu na sjevernom Jadranu. Zato nakon osvajanja postavljaju mrežu postaja diljem obale, kako bi nadzirali more, te spriječili gusarstvo. Tada Histri prvi put dolaze u kontakt s romanizacijom. Širenje Rimljana počinje vjerojatno iz pulske gradine (današnjeg Kaštela) gdje je smještena mala rimska vojna posada, oko koje se zatim počeo razvijati civilni i trgovački život. Trgovina je za Rimljane bila vrlo važna te je često bila razlog osvajanja. Vjerojatno je da su ponajviše trgovci bili zainteresirani za ovo područje barem do osnutka kolonije.⁴ *Colonia Iulia Pola Pollentia Herculanea* spominje se na mramornoj ploči u tekstu odluke gradskog vijeća te se veže uz ime Gaja Julija Cezara, pobjednika burnih političkih događanja u 1. st. pr. Kr, te jednog od trojice članova 1. trijumvirata, uz Pompeja i Krasa. Kada su borbe završile njegove legije su razvojačene te je

---

³ Usp. Isto, 23. – 31.

⁴ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 33. – 36.

trebalo osigurati zemljišni posjed za vojnike. Italija je tada već bila prenapučena pa se trebala tražiti nova zemlja. Iz tog razloga nastaju veteranske kolonije u kojima se naseljavaju vojnici sa svojim obiteljima. Kolonije su bile samoupravne gradske općine s vlastitim ustanovama i činovnicima te središta romanizacije. Osim za potrebe naseljavanja vojnika nastajale su i kao dio novoosvojene zemlje. Kako je točno nastala kolonija Pula nije sigurno jer nema izravnog zapisa o nastanku, a to je važno za Pulu jer se radi o nastanku grada, dok je ranije naselje prije dolaska Rimljana imalo predurbani karakter. Najznačajniji izvor nam je Plinije Stariji koji je živio u 1. st. te grad naziva *Colonia pietas Iulia*. Po imenu možemo vidjeti da je kolonija nastala u vrijeme dinastije Julijevaca od Gaja Julija Cezara pa do Kaligule. No to je dugo razdoblje pa se zato uzima pridjev *pietas* za odrednicu nastanka. Naime, *pietas* odnosno milost ili milosrđe se veže uz Cezara. Smatralo se da taj naziv odaje počast preminulom Cezaru te da je njegov posinjak Oktavijan odao tu počast. Moguće je dakle da je ona osnovana nakon njegove smrti, a ne za života i to oko 42. god. pr. Kr. nakon bitke kod Filipa kad su poraženi Cezarovi ubojice. Osnutak je mogao biti najkasnije do 31. god. pr. Kr. odnosno poznate bitke kod Akcija. Naravno kolonija je mogla biti osnovana i tijekom Cezarova života prije 44. god. pr. Kr. jer je koristio naziv *pietas* u svom političkom životu. Treba spomenuti i natpis koji je pronađen na luku Herkulovih vrata koji spominje imena Gaja Kasija Longina i Lucija Kalpurnija Pizona. Kalpurnije je bio Cezarov tast o kojemu se ne zna puno, a Kasije je bio brat Kasija koji je sudjelovao u ubojstvu Cezara. Običaj je bio da se na gradska vrata uklesaju imena nositelja ustroja kolonije koje je rimski Senat odredio. Oni su se nazivali duovirima te su morali činiti sve kako bi novi grad zaživio. To je kontradikcija jer je nemoguće da bi Senat poslao brata Cezarovog ubojice zajedno s njegovim tastom. Stoga je ipak vjerojatnije da je *Colonia Pietas Iulia Pola* osnovana odlukom samog Cezara, odnosno Senata u njegovu čast za vrijeme njegova života dakle prije 44. god. pr. Kr. Često se događalo da bi kolonija bila osnovana, a do gradnje grada bi prošlo i nekoliko godina. Tako je moguće da je gradnja počela za vrijeme Cezara te da je tada postavljen natpis na Herkulovim vratima, dakle prije ubojstva u kojem je sudjelovao spomenuti Kasije. Postoji nekoliko teorija o nastanku kolonije, a nažalost zbog izostanka zapisa o osnivanju nije moguće sa sigurnošću reći kada i kako je kolonija nastala.⁵

---

⁵ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, *Antička Pula s okolicom*, 39. – 45.

3. Urbanistički razvoj Pule

Šetnjom kroz Pulu vrlo je lako je zamisliti da se hoda kroz antički grad, jer male pulske ulice odišu svojom bogatom tisućljetnom poviješću, no izgled je gotovo i moderan, što samo svjedoči o visokoj tehnici gradnje Rimljana. Pula je građena na tipični rimski način sa svojim gornjim djelom, današnjim Kaštelom, zidinama oko njega, te donjim djelom koji se sastoji od mnoštva ulica koje vode do Foruma, glavnog okupljališta stanovnika, važnog trgovačkog, kulturnog, političkog, ali i svakodnevnog središta života. To je tipični rimski oblik pačetvorine, s gradskim vratima na svakoj strani bedema, dvije ulice koje povezuju suprotna vrata, te središnji trg - forum kao sjecište dviju glavnih ulica. Ono što je posebno i iznimno je to da je Pula nastala na brežuljku, točnije njih sedam. Izabrana je upravo zbog blizine izvora vode. Jedan od razloga zašto je Nezakcij koji je bio središte u doba *Histra* napušten, je upravo pulske morski zaljev, njegova dubina i zaštićenost, za razliku od onog na jugoistočnoj obali - zaljeva Budave. Na takav stožasti brežuljak bilo je nemoguće postaviti pravilnu mrežu ulica koje se sijeku pod pravim kutom, jer bi bile izražene visinske razlike. Zbog toga su se povukle dvije kružne koncentrične ulice oko čitavog brežuljka koje su povezane usponima, klivima koji se rasprostiru s vrha brežuljka prema bedemu. Takva shema trapezoidnih pačetvorina naziva se paukovom mrežom, a bila je najpogodnija za povezivanje gornjeg i donjeg dijela antičke Pule. Donji dio grada, podno brežuljka nasipavanjem je proširio gradski prostor. Ulice su pokrivala kamene ploče ispod kojih je bila mreža vodovoda i kanalizacije. Zapadnom obalom Istre iz Akvileje, Tergesta (Trst) i Parenčija (Poreč), ulazilo se u grad prolazeći ispod amfiteatra kroz današnju Kandlerovu ulicu. Ona spaja trg gdje su gradska vrata s Forumom. On se nalazi na polovici dužine ulice sjevernih i istočnih tzv. Zlatnih vrata gdje je prislonjen Slavoluk Sergijevaca. Upravo s brežuljka na kojem je nastala Pula možemo vidjeti cijeli stari grad i njegove spomenike.⁶ Temeljem arheoloških istraživanja imamo dva modela razvoja i širenja glavnih komunikacijskih pravaca. Prvi model govori kako se u nastajanju Pule koristio predrimski histarski koncentrično-radijalni plan urbanističkog koncepta razvoja izgradnje gradinskih naselja, gdje se ulice prilagođavaju središnjem gradskom brežuljku. Današnja ulica Sergijevaca u donjem dijelu grada te Ulica Castropola u gornjem dijelu grada su opasale središnje uzvišenje. Glavna komunikacijska ulica je bila ona koja se podudara s današnjom Ulicom Sergijevaca, koja vodi od Slavoluka Sergijevaca do Foruma te preko Kandlerove ulice do sjevernog bedema. Ondje se povezuje s cestom Via Flavia koja prolazi pored amfiteatra i

---

⁶ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 47. – 51.

povezuje Pulu s Porečom, Trstom i Akvilejom. Druga glavna komunikacijska ulica je od Ulice Castropola, te je vodila do Herkulovih vrata i bedema do sjevernog bedema antičke Pule. Drugi model koji još nije arheološki potvrđen ukazuje kako se širenjem središta Pule na područje Foruma dolazi do spajanja predrimskog, kružnog sistema komunikacije s ortogonalnim manjim sistemom. Po njemu naselje izgleda poput gradinskog.⁷

---

⁷ Usp. Zlatunić, Romuald. "Zaštitno arheološko istraživanje na području Uspona Frana Glavinića i istraženost mreže rimskih ulica Pule." *Histria archaeologica*, vol. 41, br. 41, 2011, str. 147-162. <https://hrcak.srce.hr/91061>.

4. Gradski bedemi i vrata

Visoki bedemi i vrata koja sprječavaju ulazak neprijatelja važan su čimbenik sigurnog načina života stanovništva, pogotovo u gradovima kao što je Pula, s velikom lukom i prostorom koji je često na meti gusara i ostalih putnika koji dolaze morem u grad. Zato su važni bedemi čiji je opseg oko Pule oko 1600 metara prema Pietru Kandleru. U grad se moglo ući kroz 12 vrata, 7 na morskoj, južnoj i zapadnoj strani, a 5 izgrađenih na kopnenoj, sjevernoj i istočnoj strani grada. Za položaj mnogih od njih znamo zahvaljujući raznim crtežima, bakropisima i drvorezima iz 16., 17. i 18. st. koji su prikazivali Pulu. Također nepoznati autor nabraja tadašnje prolaze u grad sa srednjovjekovnim imenima: Porta San Giovanni, Porta Monastero, Stovagnaga, Barberina, Badia i Santa Guliana, Porta Fontana, santa Maria Alta, Gemina (santa Caterina), Ercole (Santo Stefano), Rata ili Aurata i Santa Margherita. Blizu morskih vrata ribari su vezali brodice, žene ulazile s kupljenim namirnicama, a postojala je i straža te netko tko se brinuo za čistoću. Tridesetih godina 20. st. otkopan je i konzerviran cijeli potez od Zlatnih vrata do Dvojnih vrata. Prve zidine se grade odmah u početku nastajanja grada odnosno kolonije, a kasnije se počinju popravljati i mijenjati. Grade se i kule različitih oblika: četvrtaste, okrugle, i poligonalne kule koje su nastajale u različita vremena. One pronađene u najdubljim slojevima, dakle najstarije, tijekom iskapanja područja Zlatnih vrata su četvrtaste. Okrugle pripadaju klasičnom carskom razdoblju odnosno vremenu od kraja 1. st. pr. Kr. do sredine 2. st. po. Kr. Nekada su se u brzini gradnje koristili i ukrašeni dijelovi ruševnih spomenika pa tako danas na prostoru od Herkulovih do Dvojnih vrata možemo naći lijepo ukrašene spomenike koji su zapravo prvotno služili drugoj svrsi. To nije neobično jer su se nadgrobni spomenici koji su tradicionalno bili na cestama izvan samoga grada, često koristili kao graditeljski materijal. Danas to možemo vidjeti primjerice na spomenicima nastalim u austrijskoj Puli, pa tako na jednome nalazimo latinski natpis *Sic transit gloria mundi*.⁸ Dvojna vrata (Porta Gemina) izgrađena su krajem 2. st. na ostacima starijih rimskih vrata na sjeveroistočnoj strani gradskih zidina u Puli, oko 100 metara sjeverno od Herkulovih vrata. Kada su nastala imala su trapezoidni tlocrt, no danas je očuvan samo dvolučni fasadni ulaz. Oba luka u stražnjem djelu imaju vertikalni prorez kroz koji su se spuštale rešetke za zatvaranje vrata. Kao i drugi spomenici tijekom stoljeća i Dvojna vrata su uništavana, a 1818. godine Pietro Nobile obavlja iskopavanja u amfiteatru te šalje radnike da iskopaju luk, a to su bila Herkulova vrata za koja napominje da su ista kao i Dvojna vrata čiji je jedino gornji dio vidljiv. Iz tog zapisa vidimo da

---

⁸ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 53. – 59.

su ona u to vrijeme bila zatrpana. Vremenom neki dijelovi su vrlo oštećeni i ispucali te su zamijenjeni novima. U bibliografiji se navodi da su ti zahvati izvedeni u vrijeme dok je Kandler bio konzervator (19. st.).⁹ Stupovi Dvojnih vrata bili su visoki oko 5 metara, s kapitelima sastavljenim od lišća koji nose friz na kojima je vijenac, ukrašen modiljonima. Temeljno kamenje i trokutasti zid među lukovima imaju nekoliko malih kvadratnih perforacija za umetanje metala za podržavanje kipova.¹⁰ Godine 1831. otkrivena je natpisna ploča od bijelog mramora u kojoj se spominje bogati pulski građanin Lucije Menancije Prisk koji je na vlastiti trošak od 40000 sestercija sagradio jedan vodovod u gradu. Danas se taj natpis nalazi na gornjem, središnjem prostoru vrata gdje ga je 1857. godine postavio Pietro Kandler. Iznad Dvojnih vrata danas se nalazi Arheološki muzej.¹¹ Herkulova vrata su vrlo jednostavna no značajna zbog spomenutog natpisa o dvojici duovira (Kalpurnija i Kasija). Smatraju se najstarijim pulskim vratima, a izgrađena su u 1. st. pr. Kr. Luk je jednostavan, bez ukrasa. Osim natpisa na vrhu luka nalaze se reljefi Herkulove glave i toljage, po kojoj je prepoznatljiv. Tu se nalazi jer je svojevrсни zaštitnik Pule, a to je vidljivo i u jednom natpisu iz 2. ili 3. st. - *Colonia Iulia Pollentia Herculanea*.¹²

---

⁹ Usp. Gobić - Bravar, Đeni. "Dvojna vrata, Pula: Konzervatorsko-restauratorski osvrt." *Histria archaeologica* 41, br. 41 (2011): 177-204. <https://hrcak.srce.hr/91068>

¹⁰ Usp. Monnesland, *Istra i Kvarnes očima stranaca/ Istria and Kvarner through foreign eyes*, 180.

¹¹ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 62.

¹² Usp. Isto, 62. – 63.

5. Slavoluk Sergijevaca

Slavoluk Sergijevaca jedan je od najznamenitijih spomenika Pule, a nalazio se uz jedan od ulaza u Pulu, Porta Minerva, koja su u 15. st. dobila naziv Zlatna vrata.¹³ Za slavoluk se pogotovo među Puljanima ustalio naziv Zlatna vrata po gradskim vratima iz rimskog perioda (*Porta aurea*) uz koja se nalazio, te se nalazi na istoimenom trgu Portarata. Vrata su srušena 20-ih godina 19. st. no naziv je ostao. Iz natpisa „*Salvia Postuma Sergi de sua pecunia-* „Salvija Postuma, Sergijeva svojim novcem“ doznajemo kako je slavoluk izgrađen vlastitim novcem građanke Silvije Postume iz obitelji Sergijevaca u čast trojici članova svoje obitelji.¹⁴ ¹⁵ Uz taj na najvišem djelu slavoluka, nalaze se još 4 natpisa. Prvi s lijeva govori o Luciju Sergiju, sinu Gaja, edilu i duoviru. *L(ucius) sergius c(ai) f(ilius) aed(ilis) duoivir*. Desno od tog natpisa je natpis „*Salvia Postuma Sergi-* Salvija Postuma iz obitelji Sergijevaca“, koji je kasnije ugrađen, a to govori da je udana u obitelj Sergijevaca. Na središnjoj bazi atike, stoji natpis: *L(ucius) Sergius L(uci) f(ilius) lepidus aed(ilis) tr(ibunus) mil(itum) Leg(ionis) XXIX*, što znači: „Lucije Sergije Lepid, Lucijev sin, edil i vojnički tribun devetnaeste rimske legije“. Posljednji natpis je *Cn(aeus) Sergius C(ai) f(ilius)/aed(ilis) duovir quinq(uennalis)-*„Gnej Sergije, sin Gaja, edil i duovir zadužen za popis stanovništva svakih 5 godina“.¹⁶ Utvrđeno je kako su članovi obitelji bili na važnim funkcijama, pa je tako Lucije Sergije bio duovir što je bila najvažnija funkcija u rimskim kolonijama. Njegov sin Lucije Sergije Lepid bio je tribun 29. rimske legije te je sudjelovao u bitci kod Akcija 31. g. pr. Kr. ¹⁷ Spomenik je sagrađen na dva pijedestala na koja se oslanjanu dva jednostavna neukrašena pilona. Iz postamenta sa svake strane izvire po dva velika kanelirana polu stupa koji određuju širinu svakog nosača središnjeg luka. Završavaju polukapitelima. Dok su još postojala gradska vrata uz slavoluk, zapadno pročelje je bilo bogatije ukrašeno od istočnog, jer je ono bilo zakriveno konstrukcijom vrata. Od ukrasa je zastupljeno lišće i vinova loza te drugi biljni motivi kojima je ukrašena i unutrašnjost luka. Na vrhu luka je reljef orla koji je simbol rimske države, a bori se sa zmijom kao simbolom zla tj. neprijateljima Rima. Nalazimo i likove dviju božica Pobjede koje imaju lovorov vijenac u rukama.¹⁸ Slavoluk je izgrađen od pravilnih blokova, a koristio se lokalni vapnenac. S obzirom

---

¹³Usp. Codacci – Terlević, Giulia, “Što predstavlja slavoluk Sergijevaca”, *Sergiis in honorem*, Komšo, Darko (ur.), Gri, Štorgat, Adriana (ur.), Zenzerović, Katarina (ur.), Tiratura, 2017. , Pula, 17.

¹⁴ Usp. Komšo, Darko, “Predgovor”, *Sergiis in honorem*, Komšo, Darko (ur.), Gri, Štorgat, Adriana (ur.), Zenzerović, Katarina (ur.), Tiratura, 2017. , Pula, 12. – 13.

¹⁵ Usp. Codacci – Terlević, “Počasni natpisi”, 40.

¹⁶ Usp. Isto, 41.

¹⁷ Usp. Isto, 45.

¹⁸ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 111. – 113.

na vrstu reljefa i mitološke oblike koje nalazimo, a u tradiciji su to bili pogrebni simboli, vjerojatno je da su spomenuti članovi obitelji u vrijeme gradnje slavoluka preminuli.¹⁹ Danas tu vidimo utore koji su služili za učvršćivanje kipova, no kipovi nam nisu ostali sačuvani.²⁰ Postoji širok vremenski raspon u koji se datira nastanak ovoga spomenika- od kraja 1. st. pr. Kr. pa sve do 2. ili 3. st. po. Kr., međutim po natpisima vjerojatno nije izgrađen prije 31. god. pr. Kr. odnosno prije bitke kod Akcija u kojoj je sudjelovao Lucije Sergije Lepid. Od tog vremena stoji čvrsto sve do danas.²¹

---

¹⁹ Usp. Codacci – Terlević, “Dekoracija”, 47.

²⁰ Usp. Isto, 78.

²¹ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 103.

6. Forum i Augustov hram

Forum je bio i ostao središnje mjesto gradskog života, glavni gradski trg, a u antici mjesto za obavljanje svih bitnih poslova, donošenja odluka te mjesto ureda javnih službi. U srednjem vijeku na njemu je umjesto poganskih hramova posvećenih Kapitolijskom Trojstvu - Jupiteru, Junoni i Minervi, sagrađena Komunalna palača, sjedište općinske vlast, a ona je i danas sjedište gradskih i županijskih vlasti.²² Na forumu se nalazi poznati Augustov hram koji je posvećen božici Romi i caru Augustu, a nastao je u 1. st. po. Kr. Ostao je sačuvan, no pretrpio je mnoga oštećenja. Kroz povijest je pregrađivan, zahvaćen požarima koji su mu uništavali krov, a u drugom svjetskom ratu pogođen je zrakoplovnom bombom te je gotovo srušen do temelja. Od 1945. do 1947. godine ponovno su ga izgradili talijanski arheolozi, pa nam je zahvaljujući tome sačuvan u obliku u kojem je nastao u antici. Prilikom uništenja izgubljen je veći dio natpisa u kojem saznajemo kome je hram posvećen (božici Romi, i caru Augustu, sinu božanskog Cezara, ocu domovine). Natpis nam je bitan zbog datacije, dakle nastao je u vrijeme cara Augusta, ali nakon 2. god. po. Kr kada je dobio naziv „otac domovine“.²³ Hram ima oblik jednostavnog pravokutnika s prednjim trijemom koji na pročelju drže 4 stupa. Na arhitravu jesu reljefi vinove loze, voća i ptica. Na pročelju je natpis *Romae et Augusto Caesari divi F(ilio) patri patriae* iz kojeg doznajemo kome je hram posvećen. Danas se u hramu nalazi stalna izložba „antička kamena plastika“ u sklopu antičke zbirke Arheološkog muzeja Istre.²⁴ Uz Augustov hram u antici je stajao još jedan isti takav na sjevernom djelu foruma, no od njega je sačuvano samo začelje. Ne zna se kome je bio posvećen, ali prenosi se ime božice Dijane, zaštitnice lova, no to nije potvrđeno. Između ta dva hrama vjerojatno je bio i središnji hram Kapitolijskog Trojstva, gdje su se štovali rimski bogovi, no od toga hrama ništa nije sačuvano.²⁵ Od važnih nalaza na tom području treba istaknuti mramornu glavu žene, mramorni torzo rimskog cara i kameni blok s glavom Meduze u reljefu. Mramorna glava žene datira se u razdoblje oko 50. god. i to zbog frizure s kakvom je prikazivana i majka cara Nerona, Agripina Mlađa koja je živjela u to vrijeme. Torzo rimskoga cara je pronađen prepolovljen na dva dijela te mu fale glava, ruke i noge koje su vjerojatno upotrijebljene kao materijal za izradu nekog drugog spomenika.

---

²² Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, *Antička Pula s okolicom*, 67. – 71.

²³ Usp. Isto, 72. – 76.

²⁴ Pula heritage tour, 30.

²⁵ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 85 – 86.

Torzo je obučeno u ceremonijalni oklop s kratkom tunikom i kožnim pterigama, te reljefnim ukrasima na pojasu. Nastanak se smješta u 2. st. po. Kr.²⁶

---

²⁶ Usp. Isto, 89. – 91.

7. Veliko i malo rimsko kazalište

Veliko rimsko kazalište danas nam nije sačuvano, a nalazilo se izvan gradskih zidina, na brežuljku Monte Zaro. U rimsko doba moglo je primiti i do 5000 ljudi. Bilo je dugo 85 i široko 120 metara te visoko i do 32 metra. Postojala su tri ulaza, a trijem ispred kazališta bio je dug 120 metara. U sredini scenske zgrade koja je imala tri etaže nalazio se mramorni kip cara. U kasnom srednjem vijeku kazalište je uništeno zbog groma i požara. Dio kolosalnih stupova u 16. st. su preneseni u Veneciju, a dio ostataka je iskoristio inženjer Antoine De Ville prilikom gradnje Kaštela 1631. godine. Danas kada se prolazi ispod Monte Zara vidi se tek nekoliko kamenih blokova nekad velebnog kazališta.²⁷ Malo rimsko kazalište nalazi se na istočnim padinama današnjeg Kaštela, odnosno nekadašnje gradine, a ostalo nam je sačuvano ostataka u dužini 62 metra. Kazalište je imalo scensku zgradu, polukružni orkestar i polukružno oblikovane stepenice gledališta, usječene u brdo. Kao i veliko kazalište kroz malo se moglo ući na tri ulaza. Predstave su se održavale u vrijeme najpopularnijih rimskih svetkovina tzv. „*ludi Romani*“ u rujnu te „*ludi plebei*“ u studenom.²⁸ Oba kazališta su nastala u 1. st. te su dokaz važnosti kulture u Puli u to vrijeme. Danas se u arheološkom muzeju Istre može naći dio predmeta vezanih za pulsko kazalište. Najvažniji dio predstave u kazalištu jesu bile maske koje se vežu uz kult boga Dioniza. Tepsid koji je stvorio prvu tragediju 534. pr. Kr. smatra se i tvorcem kazališne maske koja je izrađena od lanenog platna natopljenog gipsom, koji se potom stavljao u kalup. Izrazi lica tih maski su označavali karakter koji glumi glumac.²⁹ Trenutno se radi na rekonstrukciji Malog rimskog kazališta u sklopu projekta „Konzervacija i rekonstrukcija Malog rimskog kazališta - Pula.“³⁰

---

²⁷ Pula heritage tour, 24. – 25.

²⁸ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 125. – 127.

²⁹ <http://www.ami-pula.hr/prozor-u-proslost/rimske-kazalisne-maske/>

³⁰ <http://www.ami-pula.hr/arheoloski/virtualni-muzej/>

8. Amfiteatar

Ubrzo nakon što smo prošli ulaz u luku, zadivilo me plemenito i uzvišeno zdanje amfiteatra koji se izdiže usred maslinika na obali mora, savršeno odvojen od grada i bilo koje druge građevine. Na ovoj je udaljenosti poprimio izgled veličanstvene, novosagrađene palače. Kamen je gotovo potpuno bijel, kao da su ga upravo postavile ruke klesara. Kako smo se približavali, otkrivao nam je nove ljepote.³¹

Naziv Amfiteatar dolazi od grčke riječi *amphi-theatron* što označava da ima dvostruki teatar odnosno dvostruko polukružno gledalište grčkog i rimskog kazališta. Izgrađen je u vrijeme vladavine cara Tita Flavija Vespazijana (69-79.g), a legenda kaže da ga je izgradio u čast ljubavnici Antoniji Cenidi koja je u Puli imala posjede. Na tom mjestu već u doba cara Augusta početkom 1. st. stajala je manja građevina od drveta, a onda su je Flavijevci Vespazijan, Tit i Domicijan nadogradili kamenom i tako je nastala Arena.³² Možda još poznatija legenda o nastanku Arene je ona kako su ju izgradile vile. One su nastanjivale Istru u davno doba te su cijelu noć nosile kamenje s Učke, slagale ga u krug i tako je nastao Divić - grad. Po legendi one su bile noćna stvorenja te su mogle graditi samo dok se ne čuje prvi pijetao, a kada je došao dan, morale su pobjeći da ih ne vide ljudi. Zbog toga je Istra puna razasutog kamenja, no ostala je nedovršena jer nema krov.³³ U amfiteatar je moglo stati oko 20.000 ljudi, koji su mogli pratiti gladijatore sa gledališta koje okružuje cijeli središnji prostor. Naziv Arena dolazi od lat. riječi *arena-pijesak* jer je taj središnji dio pokriven pijeskom. Gladijatori su najčešće bili robovi, a osim jedni s drugima borili su se i s divljim zvijerima.³⁴ U današnje vrijeme održava se spektakl pod nazivom „*Spectacula antiqua*“ u kojoj se rekreiraju borbe gladijatora u koju su uključeni i gledatelji, koji odlučuju o sudbini gladijatora gubitnika znakom ruke prema gore ili dolje što znači smrt ili poštuda života. Sve izgleda kao u rimsko doba pa tako dolazi i car sa svojom suprugom koji daje konačnu odluku o sudbini gladijatora.³⁵ Danas brojni turisti, ali i domaći Puljani posjećuju Arenu u koju kada se uđe, stoje vojnici koji pozdravljaju s *ave, avete*, tipičnim rimskim pozdravom od kojeg se doista osjećate kao da ste došli u rimski svijet. Pulski

---

³¹ Monnesland, Svein, *Istra i Kvarner očima stranaca/ Istria and Kvarner through foreign eyes*, Syress Forlag, Oslo, 2019., 183.

³² Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 137. – 138.

³³ Pula heritage tour 21.

³⁴ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, 138. – 145.

³⁵ <http://www.spectaculaantiqua.com/index.php>

amfiteatar je nezaobilazan dio Pule, a danas je mješavina antike i modernog života, te ga okružuju novije zgrade i kafići.

9. Život u Antičkoj Puli

Osim velebnih spomenika u Puli, treba spomenuti i rimske vile u koje su se bogatiji građani došli odmarati. Kao i danas kada je turizam toliko važan za Pulu i u antici su mnogi imali ljetnikovce na moru u koje su se dolazili opuštati. Postojale su dvije vrste vila, a to su: luksuzne-*villae maritimae* smještene na moru te proizvodne u sklopu kojih je bilo neko poljoprivredno zemljište. Nađeno je oko 250 takvih vila na području Istre.³⁶ Brojnost takvih vila i ruralnih lokaliteta svjedoči o dobrom gospodarstvu u to vrijeme. Ljudi su se bavili proizvodnjom ulja i vina zahvaljujući pogodnoj klimi i pogodnim uvjetima, a to je ostalo tako i do danas. O proizvodnji i izvozu ulja i vina u Istri svjedoče i antički pisci poput Strabona, Plinija Starijeg i Marcijala. U podzemlju Arene danas se nalazi izložba o proizvodnji vina i ulja u antici, a izložene su istarske amfore koje su služile za skladištenje i prijevoz maslinovog ulja. One su se izrađivale u radionicama u Fažani i Loronu, a radionice su često bile u sklopu raskošnih palača i zemljoposjeda. U rimskoj Istri svi keramički proizvodi su se obilježavali imenom proizvođača, ali i careva. Ime cara Hadrijana je posljednje ime cara koje se javlja na amforama.³⁷

---

³⁶ https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/gradine_u_rimsko_doba

³⁷ *Vinogradarstvo i maslinarstvo u Istri*, izložba, stalna postava, Amfiteatar, Pula

10. Pula od antike do danas

Krajem antike u Puli se počinje javljati kršćanstvo kao nova vjera te se uz antičke spomenike javljaju samostani i crkve. Od 8. do 14. st. Pula je slobodna općina te se svjetovni i crkveni feudanci bore za prevlast nad njom. Od 14. do 18. st. traje mletačko razdoblje kada se u sklopu humanizma i renesanse ljudi ponovno vraćaju antici te raste zanimanje za Pulu.³⁸ U 16. stoljeću za Pulu se posebice počinju interesirati europski arhitekti i umjetnici, a svakako jedan od poznatijih je Michelangelo koji je došao kako bi proučio rimske spomenike radi razvoja renesansne arhitekture. U 17. st. važno je ime francuskog vojnog inženjera Antoina de Ville koji je radio na izgradnji utvrda u Puli. Veliki procvat događa se u 18. st. kada brojni umjetnici shvaćaju važnost Pule u proučavanju klasične umjetnosti i arheologije.³⁹ U 19. st. u vrijeme dok je pulski zaljev glavna ratna luka i pomorska baza Austro-Ugarske monarhije, brodogradilište postaje važan dio gospodarskog i populacijskog uspona Pule. Zahvaljujući ratnoj luci sve se više ulaže u pulsko gospodarstvo te dolazi do gospodarskog jačanja grada i pomorskog prometa.⁴⁰ Car Franjo Josip I, posjetio ju je čak jedanaest puta, a to nam pokazuje kako je Pula bila važna austrijska vojna luka.⁴¹

*No, putnik će zaboraviti ovu monotoniju kad stigne u Pulu, grad koji teško da je manje osobit zbog svoje situacije nego zbog svojih starina. Čini se da ga je priroda dizajnirala za mornaričku bazu; takva je bila u rimsko doba, takva je i danas. More prodire u kopno, ili kopno prodire u more, jer obje su izjave potpuno točne ili potpuno suprotne.*⁴²

U 20. stoljeću u Puli se izmjenjuju razne vlasti, a nakon dva rata u drugoj polovici stoljeća razvija se u najveći istarski grad, važan zbog brodogradnje i turizma. Danas u 21. st. brodogradnja je gotovo propala, no Pula i dalje privlači tisuće turista.⁴³

---

³⁸ Usp. Matijašić, Buršić – Matijašić, *Antička Pula s okolicom*, 213. – 214.

³⁹ Usp. Monnesland, Svein, *Istra i Kvarner očima stranaca/ Istria and Kvarner through foreign eyes*, 38.

⁴⁰ Bertoša, Miroslav, *Pula-tri tisućljeća mita i stvarnosti*, 98. – 100.

⁴¹ Usp. Isto, 189.

⁴² <https://www.pula.hr/hr/opci-podaci/povijest-pule/>

11. Zaključak

Sa svojom bogatom poviješću Pula je doista pretrpjela svakakve nedaće, ali ipak se uspjela očuvati te se zahvaljujući tome možemo bar nakratko vratiti u ono doba. Danas je Pula moderan grad u kojem svatko može pronaći nešto za sebe. U njoj je kontrast starog i novog te u njoj podjednako mogu uživati i ljubitelji povijesti i umjetnosti i oni koji su došli radi njezinog predivnog mora i klime. Nastala je i bila je dio moćnog Rimskog carstva, kroz povijest za nju su se otimala brojne moćne države, prošla je kroz ratove, velike epidemije koje su zahvatile njezino stanovništvo, no ljudi su uvijek shvaćali njezinu važnost, te su stručnjaci radili na konzerviranju i očuvanju njezinih spomenika. Svake godine održavaju se i „*Dani antike*“-festival u kojem se dočarava život u antičkoj Puli, održavaju se razne radionice na glavnom trgu Forumu, gladijatori prolaze kroz grad, a djeca uče pisati po voštanim pločama. Prolazeći malim gradskim ulicama i šetnjom među antičkim spomenicima prolazimo putevima kojima su nekad prolazili antički Puljani te na kraju doista možemo reći da je Pula muzej sama po sebi.

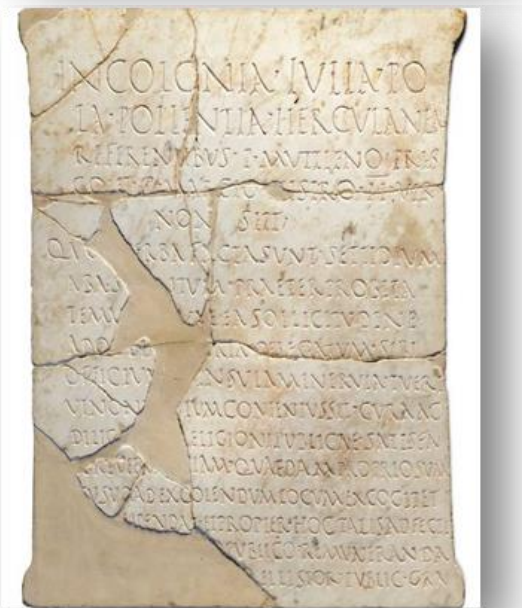
13. Slikovni prilozi

Slika 1. Prikaz današnje Tvrđave iz mletačkog perioda, sagrađenoj na prapovijesnoj gradini

Slika 2. Prikaz Herkulovih vrata

Slika 3. Prikaz natpisa s Herkulovih vrata, koji se trenutno nalazi kao dio zbirke u Arheološkom muzeju Istre.

Slika 4. Prikaz Dvojnih vrata

Slika 5. Prikaz gradskih bedema

Slika 6. Prikaz: Slavluk Sergijevaca, Pula.

Slika 7. Prikaz Foruma danas

Slika 8. Prikaz Augustovog hrama

Slika 9. Rekonstrukcija Velikog rimskog kazališta

Slika 10. Prikaz Malog rimskog kazališta.

Slika 11. Prikaz Amfiteatra.

Slika 12. Prikaz Amfiteatra, unutrašnjost

Slika 12. Prikaz Amfora koje su služile za pohranjivanje maslinovog ulja i vina.

Popis literature:

Knjige:

Matijašić Robert, Buršić-Matijašić Klara, *Antička Pula s okolicom*, Zavičajna naklada "Žakan Juri" , Pula, 1996.

Bertoša, Miroslav i drugi, *Pula-tri tisućljeća mita i stvarnosti*, Biblioteka Histria Croatica, Pula, 2005.

Monnesland, Svein, *Istra i Kvarner očima stranaca/ Istria and Kvarner through foreign eyes*, Syppress Forlag, Oslo, 2019.

Codacci – Terlević, Giulia, *Što predstavlja slavoluk Sergijevaca, Sergiis in honorem*, Komšo, Darko (ur.), Gri, Štorgat, Adriana (ur.), Zenzerović, Katarina (ur.), Tiratura, 2017. , Pula, 17.

Komšo, Darko, *Pula Heritage tour – turistički priručnik*, Impresum

Komšo, Darko, ‘‘Predgovor’’, *Sergiis in honorem*, Komšo, Darko (ur.), Gri, Štorgat, Adriana (ur.), Zenzerović, Katarina (ur.), Tiratura, 2017. , Pula, 12. – 13.

Codacci – Terlević, ‘‘Počasni natpisi’’, *Sergiis in honorem*, Komšo, Darko (ur.), Gri, Štorgat, Adriana (ur.), Zenzerović, Katarina (ur.), Tiratura, 2017. , Pula, 40.

Članci:

Zlatunić, Romuald. "Zaštitno arheološko istraživanje na području Uspona Frana Glavinića i istraženost mreže rimskih ulica Pule." *Histria archaeologica*, vol. 41, br. 41, 2011, str. 147-162. <https://hrcak.srce.hr/91061>.

Gobić - Bravar, Đeni. "Dvojna vrata, Pula: Konzervatorsko-restauratorski osvrt." *Histria archaeologica* 41, br. 41 (2011): 177-204. <https://hrcak.srce.hr/91068>

Izložba:

Vinogradarstvo i maslinarstvo u Istri, izložba, stalna postava, Amfiteatar, Pula

Internetski izvori:

<http://www.spectaculaantiqua.com/index.php> - pristupljeno 7. 8. 2020.

<http://www.ami-pula.hr/dislocirane-zbirke/augustov-hram/> - pristupljeno 7. 8. 2020.

<http://www.ami-pula.hr/prozor-u-proslost/rimske-kazalisne-maske/> - pristupljeno 8. 8. 2020.

<http://www.ami-pula.hr/arheoloski/virtualni-muzej/> - pristupljeno 12. 8. 2020.

https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/gradine_u_rimsko_doba - pristupljeno 13. 8. 2020.

<https://www.pula.hr/hr/opci-podaci/povijest-pule/> - pristupljeno 15. 8. 2020.

Slikovni prilozi:

Slika 1.

<https://kongres-magazine.eu/2019/08/special-venues-pula-castle-kastel/> - pristupljeno 28. 8. 2020

Slika 2.

<https://www.google.com/url?sa=i&url=http%3A%2F%2Fwww.istria-culture.com%2Fherkulova-vrata-i159&psig=AOvVaw3929ir8YMXZpPza4oQK8r3&ust=1598687375312000&source=images&cd=vfe&ved=0CAIQjRxqFwoTCNC6oYO1vesCFQAAAAAdAAAAABAD> - pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 3.

<http://www.ami-pula.hr/prozor-u-proslost/colonia-iulia-pola-pollentia-herculanea-mramorna-ploca-s-nazivom-kolonije-pule/> - pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 4.

<https://www.istria-culture.com/dvojna-vrata-i158> - pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 5.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Gradske_zidine_u_Puli#/media/Datoteka:Pula010.jpg - pristupljeno 28. 8. 2020

Slika 6.

<http://www.istria-culture.com/slavoluk-sergijevaca-i104> – pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 7.

<https://www.valamar-experience.com/hr/doziviljaj/atrakcije/rimski-forum-pula> – pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 8.

<https://sites.google.com/site/httpulacom/kulturne-znamenitosti/augustov-hram> – pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 9.

<https://cverglablog.blogspot.com/2020/03/pula-veliko-rimsko-kazaliste.html> – pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 10.

<https://glasistrenovine.hr/arhiva-portala/pregled-vijesti/dovrsetak-obnove-moguc-za-2-godine-ali-s-11-mil-eura-526105> - pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 11.

<https://crovista.com/%C5%A1to-raditi/6-arena-u-puli> – pristupljeno 28. 8. 2020.

Slika 12.

Slikala: Nicol Vidak – Golja, unutrašnjost Amfiteatra, Pula 18. 8. 2020.

Slika 13.

Slikala: Nicol Vidak – Golja, izložba: *Vinogradarstvo i maslinarstvo u Istri*, stalna postava, Amfiteatar, Pula